

Balassi és Lengyelország

Adalékok Balassi Bálint lengyelországi utjaihoz

Balassi Bálint korabeli portréja

I. Ferdinánd császár és magyar király 1564. július 25-én örökre lehúnyta szemét. Hideg tetemeit Prágában, a Szent Vitus Székesegyházban helyezték örök nyugalomra. Fia Miksa, kinek jelmondata *Providebit Deus* (Isten megoltalmaz) volt, nem bízott semmit a véletlenre. Változtak az idők is. Az egykor – apja idejében – még egységes és nagy Magyarország mára csupán „fél gallér”, számára jelentéktelen tartomány, ahol az Erdély felé kacsingató főurak folyamatos elégedetlensége csak megkeserítette a császár mindennapjait. Az egykor meghatározó családok sorra tűnnek el az államigazgatási és katonai apparátusból. A múlt fénye sem segített. Az 1552-es hős, egri várvédő *Dobó Istvánt* a sziléziai német, *Kollonich* váltotta le. Új, feltörekvő családok foglalták el a régiek helyét, sokszor nemtelen módon téve lehetetlenné elődeiket. Ekkor történt, hogy Ferenc császár bizalmasát, a gazdag és egykor befolyásos főurat *Balassi Jánost* és sógorát, legjobb barátját *Dobó Istvánt* egy bizonyos *Kenderessy* nevű besúgó hazug vádakkal, ám eredményesen jelentette fel. Nem volt kegyelem. Miksa 1569. október tizenkettedikén e koholt vádak alapján Pozsonyban börtönbe vettette őket.

Balassit azonban kemény fából faragták. Szökést tervezett. 1570. március kilencedikén az árnyékszék rácsára kötelet kötve elmenekült a tömlőcből. A katonák mással voltak elfoglalva, nem észlelték a szökést. Balassi még aznap zólyomi házába ment, másnap Lengyelországba indult, ottani birtokaira. Feleségét *Sulyok Annát* és gyermekeit Vágbesztercéről menekítette ki. A tizenhat éves *Balassi Bálint* ekkor láthatta először Lengyelországot. A család helyzete kielégítő, az apa fiával mégis visszatért Magyarországra ahol egyik birtokukon, a nehezen megközelíthető, kietlen Divény várában találtak

menedéket. A tél közeledtével azonban fiát visszaküldte anyjához. Egyrészt, hogy tanulhasson, másrészt, hogy jobb körülmények közé kerüljön a hideg téli hónapokban. A besúgók itt is megtalálták és azonnal lelkesen jelentést küldtek az udvarnak. Az uralkodó azonban kivárt, Balassi János pedig megpróbálta rehabilitását elérni.

Balassi Bálint tisztességgel folytatta tanulmányait Lengyelországban (adatok nincsenek arra, hogy a Jagello Egyetemen). Érzékeny az irodalomra. Valószínűleg eredetiben olvasta a lengyel szerzőket, így *Kochanowskit* a reneszánsz legnagyobb lengyel költőjét is. „Feltételezhetően a későbbi galíciai területeken tartózkodott Jasło, Krosno, Sanok, Dukla környékén, családi birtokokon (Odrzykoń, Kamieniec, Żmigród) Rimanówban. – írják a téma jeles szakértői *Hopp Lajos* és *Jan Ślaski*. Ugyanakkor megismerhette a krakkói királyi udvart is, számos jeles tudóst, író, főrangot.

Komolyan kezd érdeklődni az irodalom iránt, németből magyarra fordítja *Michael Bock* evangélikus lelkész 1562-ben kiadott könyvét. A kiváló, olvasmányos magyar változat 1572-ben Krakkóban jelenik meg, *Maciej Wirzbięta* híres krakkói nyomdász műhelyében, *Beteg lelkeknek való füves kertecske ... melyet gyarmathi Balassi Bálint fordított németből magyarra az ő szerelmes szüleinek háborúságokban való vigasztalására* címmel. Ez volt Balassi egyedüli műve, amely még a költő életében nyomtatásban megjelent. Az egyetlen fennmaradt példányt a Sáropataki Református Kollégium Könyvtára őrizte 1945-ig. Ma Nyizsnij Novgorodban található a többi elhurcolt könyvvel együtt.

*Balassi Bálint bronz domborműve a krakkói Báránys-ház falán
(Bronisław Chromy alkotása)*

Itt és ekkor fordíthatta le lengyelből *Jakub Lubelczyk* lengyel költő *Egy lengyel ének ígéről ígére és ugyanazon nótára Blohoslaw nas* című zsoltárát. A vers jól érzékelteti, hogy Balassi nemcsak kiváló költő, de jó műfordító is volt, aki mélyen átérezte és értette a lengyel lélek apró mozdulásait.

*Áldj meg minket Úristen az te jóvoltodból,
Világosíts meg minket irgalmasságodból,
Orcád világosságával, lelked ajándékával,
Hogy éltünkben ez földön járjunk igazsággal.*

Balassi több versét lengyel dallaminspirációknak köszönheti, szögezi le Jan Ślaski: ... A „*Byś ty wiedziata*” nótájára: „*Íme, az Pellikán az ő fiaiért...*”; *Ad apes*. Az lengyel ének „*Byś ty wiedziata*” nótájára: „*Hallám egy ifjúnak minap éneklését...*”; Bécsi Zsuzsannáról s Anna-Máriáról szerzette. Az „*Doklei sem si divihicom bila*” nótájára vagy amaz lengyel nótára: „*A pod liesem: „Az Zsuzsánna egy szép német leán...”*”

Balassi bronz domborműve a dębni várban

Balassi János 1572-ben kegyelmet nyer az uralkodótól. A család hazajövele elől minden akadály elhárult. Balassi Bálint tehetséges és művelt ifjúként tért vissza Magyarországra, bár írásai még nem emelkedtek ki a kor általánosan elfogadott deákos, főúri verselgetések színvonalából. Örömmel jött haza, de Lengyelország emléke örökre lelkébe égett. Ennek megvolt minden oka. *Krakkó akkor európaibb horizontú város volt, mint akár Bécs vagy Prága; több olaszsal találkozhatott itt a művészetkedvelő utazó, mint akármelyik német nagyvárosban; festészet, zene, költészet, tudomány virágzott. ... Emellett Lengyelország még mindig nagyhatalom; a török nem bántja, a német-római császárság meghódítani nem tudja.* – ad erre magyarázatot Balassi monográfiájában *Nemeskürty István*.

János Zsigmond halálát követően Bécs figyelme Erdély felé fordult, hátha sikerül érvényt szerezni az 1538-as váradi békében foglaltaknak, azaz az osztrák uralom alá hajthatják az eddig viszonylagos belső függetlenséggel bíró országrészt. Felbíztatták *Bekes Gáspárt*, hogy forduljon szembe az Erdély függetlenségét megtartani akaró *Báthori Istvánnal*. 1575-ben Balassi János Bálint fiát Bekes seregéhez küldte, Báthori katonái azonban elfogták, így a fejedelem fogságába került. Megtudván az esetet *Mehmet* pasa török fővezér, erélyesen követelte esküdt ellensége fiának kiadatását. Báthori azonban (aki rokonságban is volt a költővel) semmilyen fenyegetéstől meg nem ijedve megtagadta a pasa kérését. Ezzel Báthori megmentette Balassi életét, aki hálából mindvégig kitartott mellette.

Emléktábla a kamienieci várban

1576-ban a lengyel nemesek egy részének támogatásával Báthori István elfoglalta a lengyel trónt, ezzel megelőzve Miksát, aki szintén a krakkói királyi székbe törekedett, ám halálával az osztrák tervek meghiúsultak. Magyarország is örvendezett. *Bornemisza Péter* a következőket jegyezte fel: *Maximiliáns császár ugyan meghala mérgébe, midőn ellene egy szegény szolgálja, somlyai Báthori Istvánt választák az lengyel királyságra.*

Báthori Krakóba induló kíséretében ott találjuk Balassi Bálintot is, aki nemcsak a bevonuláson és a waweli koronázási ünnepségen vett részt, de ott volt Báthori és Jagelló Anna esküvői szertartásán is. Az esküvőt követően Báthori az őt el nem ismerő tengermellék és a gazdag Gdańsk (Dancka) ellen idült, hogy engedelmességre kényszerítse őket. Erre az útra is elkísérte Balassi. Gdańskban kapta kézhez Balassi régi szerelmének, a völegényekkel és férjjel szerencsétlenül járó *Kerecsényi Juditnak* levelét: *Bálint nem idegen tőle – írja az asszony. Várja Balassit, aki azonban mégsem megy az özvegyhez Erdélybe. Később született, Aenigma című versében szándékolt homályossággal fest kettőjük kapcsolatáról képet.*

Az uralkodó roppant dühvel fogadta, hogy Balassi Báthori oldalán Lengyelországban tartózkodik. A költő apján kívánta bosszúságát megtorolni, 1577 áprilisában az udvarba hívta számonkérő kihallgatásra. A költő megtudva a hírt döntött: apját védendő hátrahagyta induló karrierjét és Magyarországra sietett. Elkésett. Apját már csak haló poraiban láthatta viszont.

Elsősorban családi ügyek miatt Balassi élete megbicsaklott. 1579-ben újra Lengyelországba akart menni, de terve nem sikerült. Egerben vállalt szolgálatot. Nem tud egy helyben megmaradni. Egzisztenciális, valamint *Balassi Andrással* való örökös pereskedésének gondjai elkésértették. Végül 1589 őszén úgy döntött, hogy ismét Lengyelországba megy, a török ellen induló háborúba. Két meghívója is volt *Wesselényi Ferenc* és *Báthori András* bíboros. Átadta minden jószágát *Ferenc* öccsének, ő maga egy lovon vágott neki az útnak.

Emléktábla a rymanowi iskola falán

Báthori 1586-ban meghalt. Krakkóban ekkor *III. Zsigmond Vaza* ült a trónon. A török elleni hadviselésből semmi nem lett, ezzel Balassi katonai karrierje is zátonyra futott. Költői munkásságára azonban meghatározóak voltak ezek az évek. Balassi hosszabb ideig *Wesselényi Ferenc* lengyel államférfi debőni kastélyában töltötte idejét, ahol találkozott (talán nem is először) a főúr feleségével *Szárkándy Annával*, valószínűsíthetően a *Celia* versek műzsájával, és heves szerelemre lobban iránta.

*Két szemem világa, életem csillaga
szívem, szerelmem, lelkem,
Kinek módján, nevén, szaván, szép termetén
jut eszembe énnekem
Régi nagy szerelmem, ki lőn nagy keservem,
végy szerelmedbe engem!*

(Ugyanakkor, hogy megkedveli Celiat...)

A gazdag Szárkány Anna egykor Bekes Gáspár felesége volt, majd annak halálát követően, Báthori István akaratára, lett Wesselényi asszonya. A főúr elkényeztette, de gyakran hagyta egyedül...

Wacław Urban, megerősíti *Eckhardt Sándor* véleményét, Balassi nemcsak Dębno-ban lakhatott, ahol ma ezt tábla jelzi, hanem Báthori által Bekes Gáspárnak, majd Wesselényinek juttatott krakkói „báránys” házban (palotában) is, mivel ez lehetett a költő lakhelye krakkói tartózkodása idején. Ennek a háznak a falán avatta fel *Kovács István* főkonzul és *Krzysztof Görlich* krakkói főpolgármester 1995-ben Bolesław Chromy lengyel szobrászművész Balassi reliefjét. Tábláján a felirat lengyelül és magyarul tájékoztatja az arra járókat: *Balassi Bálint, a magyar reneszánsz legnagyobb költője az itt álló házban lakott 1590-ben. Vita quae fato debetur patriae saluti solvatur.*

A Celia versek Balassi utolsó nagy költői ciklusát jelentik. Nemeskürty István idézett művében a legszebb Célia versnek egy háromstrófás kis etüdöt tart, melyet Wesselényi rokonának, *Zamoyski* lengyel kancellár (felesége *Báthori Grizeldisz*) lányának halála alkalmából írt.

Balassi azonban nem zárta magát a négy fal közé, el-ellátogatott nemcsak a báránys házban lévő magyar borkimérésbe, melyet Szárkány Anna tartott fenn, hanem más kocsmák hangulatát is megtapasztalta.

*Immár hova legyek s ölembe kit vegyek,
ha szántalan bú terhelt?*

(Kiben az szeretőjétől való elváltán kesereg...)

Vagy másutt:

*Szít Zsuzsánna tüzet szüvémből magára,
Cupidoval űzet szerelme dolgára,
Mert kis szája, szép orcája, mint pünkösztől új rózsa
Fényes haja napcsillaga vagy sárarany sárgája,
Vékony derekacska.*

(Kit egy citerás lengyel leányról szerzett)

A költő bohém, villoni életet élt Krakkóban. Mintha közeli halálát érezte volna, és Celai is messze van, két kanállal merített az élet apróbb és nagyobb örömeiből.

*Friss szép fejér póka,
Édes szűrő móka,
Porcogós Annóka,
Szerelemnek oka,
Mit haragszol?
Hogy nem játszol
Velem, kivel egy fraj szól?
Ládd-é víg kiki táncol?*

(Az cortigianáról, Hannuska Budowskionkáról
szerzett latrikánus vers)

Pár hónap múlva vége szakadt a Wesselényi házban való vendégeskedésnek. Balassi ismét észak felé fordította lovát Gdańsk irányába, az Oceanum partjára. Majd Báthori András bíboros, warmiai püspök hívta, ezért a tengerparthoz közeli Braniewoba indult. A Báthori által patronált ottani jezsuita kolostor diákjai között sok volt a magyar nemzetiségű. Az 1588/89-es tanévben a 23 diák közül 13 fő. Itt írta meg Kegyelmes Isten, kinek kezében... kezdetű versét, melynek utolsó versszakában nemcsak a költemény születésének helyét, de idejét is elmondja:

*Ezeket írák az tenger partján
Oceanum mellett,
Kilencvenegyét mikor jedzettek
másfélezer felett.*

(Könyörög istennek, hogy bujdosásában...)

1591-ben Braniewoban ismét kitört a pusztító szörnyű járvány. Balassi menekülni kényszerült. Visszatért Magyarországra. Régi vágya teljesülhetett, kardot ragadhatott a gyűlölt ellenség, a török ellen. Esztergom ostrománál szerencsétlen comblövést kapott és a borbély-chirurgus legnagyobb igyekezete ellenére a seb elfertőződött. Haláltusa egy hétig tartott. 1594. május harmincadikán halt meg, negyven éves korában.

Szárkándy Anna mostohafia, *Bekes László* már 1594. június 24-én megírta az irodalombarát főúrnak, *Krzysztof Radziwiłł*nak, hogy „Balassi Bálint urat Esztergom mellett a csatában megölték”. A levélrészlet arra enged következtetni, hogy Balassi közismert és elismert személyiség volt a korabeli Lengyelországban, ahol ma több emléktábla őrzi emlékét, mint hazájában.

Cséby Géza

Irodalom:

Nemeskürty István: Balassi Bálint. Gondolat, Budapest, 1978.

Hopp Lajos-Jan Ślaski: A magyar-lengyel műltszemlélet előzményei. Tankönyvkiadó, Budapest, 1992.

Petneki Áron: Krakkó. Enciklopédia, Budapest, 2001.

Balassi Bálint összes versei, Szép magyar comoediája és levelezése. Magyar Helikon, Budapest, 1974.

Szokolay Katalin: Lengyelország története. Balassi Kiadó, Budapest, 1996.

Waclaw Urban: A magyarok Krakkóban és környékén Báthory István uralkodásának éveiben. Kézirat.

Jan Ślaski: Balassi Bálint és a lengyelek. Kézirat

(Megjelent: Napút. Irodalom, művészet, környezet. 2004. VI./6. 6-10)